

UNA POÈTICA REVISITADA: QUINZE ANYS D'ACCIÓ A LA PRÒPIA CIUTAT¹

Gaspar JAÉN I URBAN

Resum: En aquest article partim de la proposta per a una poètica de la ciutat que vam elaborar per al Curs de Patrimoni del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya i que presentarem a la seu de Barcelona. A partir d'aquell text donem una visió personal del patrimoni arquitectònic des d'un punt de vista poètic, tot revisant i valorant les actuacions dutes a terme en el patrimoni arquitectònic d'una ciutat de grandària mitjana i intentant esbrinar quins han estat els efectes (positius i negatius, desitjats o no, previstos o no) d'una certa ideologia proteccionista que es donà a l'Estat a les darreres dècades del segle XX i quines foren algunes de les polítiques que conseqüentment elaboraren les administracions públiques. La ciutat de referència tenia vora 180.000 habitants i una intensa dinàmica productiva. A l'Ajuntament l'autor desenvolupà la seua tasca professional durant setze anys, a la vegada que bastia un extens corpus de catalogació del patrimoni arquitectònic i monumental i d'història urbana sobre la ciutat, com també un conjunt de llibres de poesia que en moltes ocasions tenien com a escenari o, inclús com a protagonista, la mateixa ciutat. Tot plegat, durant aquests anys la mateixa ciutat esdevingué un laboratori on desenvolupar propostes arquitectòniques i urbanístiques i comprovar-ne els resultats.

Paraules clau: Elx, arquitectura, urbanisme, anys huitanta, anys noranta

Title: Revisited poetics: fifteen years of action in a city itself

Abstract: In this article we depart from the proposal made to develop an architectural poetic of the city for the Heritage Course at Catalonia's College of Architects (presented at Barcelona's headquarters in December 1980). From the creation of that text we conceive a personal view of the architectural heritage from a poetic point of view. Revising and taking into account the proceedings in the architectural heritage of a mediumsized city, this article tries to figure out the consequences of the protectionist ideology from the late twentieth century (positive, desired, expected or not). Besides, it also focuses on the policies that were created in the public administrations at that time. The city in question had approximately 180.000 inhabitants and a high production dynamic. While carrying out his job at the city council during sixteen years, the author also

¹ Text revisat i adaptat a partir de la lliçó «Una poètica revisitada: quinze anys d'acció a la pròpia ciutat», impartida en el *XIX Curset sobre la intervenció en el patrimoni arquitectònic*, organitzat pel Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, Barcelona, 13-12-1996. També fou impartida en castellà a Múrcia el 25-06-2004 dins el *Màster de Restauración del Patrimonio*, organitzat pel Colegio de Arquitectos de la Región de Murcia.

built a large corpus focused on cataloguing the architectural and monumental heritage and urban history of the city. Furthermore, he also archived a set of poetry books that most of the times had the city as stage or main character. All in all, during these years the city became a laboratory to develop and test new architectural and urban proposals.

Keywords: Elx, architecture, urbanism, eighties, nineties

Al desembre de 1980, al Col·legi d'Arquitectes de Barcelona, l'autor presentà un abrandat text juvenívolament líric en què defensava una aproximació a la ciutat que tinguera en compte els valors personals, vivencials, emocionals i íntims que els habitants hi dipositaven. Tot partint d'una crítica als pressupòsits teòrics més destructius del moviment modern, ja hi plantejàvem la necessitat que tenim els arquitectes d'implicar-nos intensament en l'objecte del nostre treball i d'entendre el sentit més profund de la ciutat i dels seus edificis per tal de poder intervenir-hi amb màximes garanties d'èxit.

I èxit volia dir, sobretot, capacitat d'evitar els traumes que freqüentment comporten en el cos social les nostres intervencions professionals pel que tenen de canvis sobtats i bruscs per als habitants de la ciutat, uns canvis no sempre prou meditats per nosaltres mateixos i no sempre ben explicats ni ben entesos (ni ben vistos) per la població. Un èxit que es podria resumir en l'opinió del veïnat d'un poble quan van llevar les bastides i les lones que protegien de molèsties i de mirades indiscretes la restauració de la portada principal de l'església: la gent va creure que es trobava igual que abans, que no s'hi havia fet res, tanta fou la cura i la delicadesa amb què es portaren a terme les obres de restauració.

Miquel Martí i Pol ja ens havia posat en guàrdia sobre la potencialitat del territori urbà com a gresol d'autobiografies:

Ara és l'hora de dir,
ara és l'hora de recordar que el poble persisteix
en els carrers amb empedrat antic,
en el pont i en l'església
que han conegut tota la gent del poble,
en tot allò que remembra el passat
amb un esforç vigorosament actual.

I Vicent Andrés Estellés ho havia exposat en els seus versos roents, colpadors i directes, limítrofs amb la vulgaritat extrema malgrat la seua redonesa d'alexandrins cerimoniosos i solemnes; havia exposat, dic, el sentit pregó que per a una persona pot tenir la ciutat, la pròpia ciutat, en tant que lloc on són presents els records i les vivències:

M'agradaria escriure la guia de València.
Jo no assenyalaria, com ho fan, llocs il·lustres,

monuments impassibles, les pedres en cos i ànima,
els llibres que tragueren de Sant Miquel dels Reis,
l'amable biblioteca llatina del Magnànim,
sinó els recomanables llocs on tant ens volguérem,
on t'obrires la brusa amostrant-me els teus pits,
on per primera volta et va besar un home...

Molts anys després l'autor mateix va fer-ne també una evocació amorosa en un llibre de poemes en què l'acció es desenvolupava per les nits fosques i fredes d'unes vacances de Nadal als carrers d'un poble del sud valencià:

I era dolç arribar al teu poble petit
que deixava de ser un carrer que es travessa
per anar i tornar, unes cases a penes,
un passeig, uns semàfors, uns quants arbres polsosos,
gent que va i gent que ve, cotxes i camions.
Aquell poble va ser per a mi per uns dies
un lloc que descobria, desconegut i grat,
un lloc on ser amb tu, vora un mirar que creia
dolç, poruc, i on, en canvi, el turment s'amagava.

I més endavant continuava:

[...] Recordes aquell dia?
Vam fer un tomb per Elx sens saber on anar.
La pluja fina feia més d'hivern la vesprada
d'hivern i del diumenge, la sensació trista
de passejar pel poble sense haver una casa
on poder estar junts en un dia de pluja.
Per tot arreu hi havia grans tolls a la calçada.
Els carrers eren buits. Els bars mig buits també.
L'endemà el personal havia de fer feina.

Potser sense ser-ne conscients del tot, potser ingènuament, el 1980 intentàvem unir la nostra veu a la dels qui, des de llocs com els col·legis d'arquitectes, se sumaven a una llarga llista de reflexions teòriques que, des del renaixement ençà, havien intentat donar una certa científicitat o objectivitat, és a dir, regles i normes comprovables a posteriori, a un quefer arquitectònic que volia ser quelcom més que un mer ofici que només es pot aprendre d'una forma intuïtiva o mimètica, a ulls clucs. I per a aquest propòsit d'acostament emotiu a l'arquitectura i a la urbanística pensàvem el 1980 que ens podia ser d'utilitat la visió literària, poètica, que alguns escriptors ens donen de la ciutat, dels seus itineraris i dels seus edificis monumentals i dignes, anodins i repetits o fins i tot vulgars.

Es tractava que els arquitectes del darrer quart del segle XX, educats en la visió estricta i monolítica, tantes vegades excloent i dogmàtica,

del pensament del Moviment Modern, mercé a aportacions alienes a la nostra disciplina, poguérem concloure pel que fa al nostre objecte de treball el mateix que aquell personatge cec de la novel·la *Fragments de apocalipsis*, de Torrente Ballester:

Tengo la ciudad dentro de mi memoria, con todos sus recovecos, y conozco además los lugares a donde nadie ha llegado por miedo a la oscuridad, esa Villasanta secreta de laberintos, de túneles, de estatuas rotas y quizás también de monstruos. A mí no me dan miedo las tinieblas.

Des de l'any 1980 ençà la visió literària de la ciutat i de la arquitectura urbana com a protagonista, com a eina de treball o com a marc significatiu de referència, ha fet fortuna en el nostre àmbit cultural i s'han multiplicat les obres de creació que han anat per aquest camí, la valoració de la urbs, i també els estudiosos que s'han aproximat al fenomen i les institucions que l'han donat suport. Així, no és negligible el paper que han tingut la poesia i la literatura històrica i actual en la nova imatge que la ciutat de Barcelona, de forma reconegudament exemplar, s'ha fabricat de si mateixa durant les darreres dècades.

També a partir de 1980 la trajectòria professional de l'autor el portà a treballar de forma intensa i exclusiva sobre una ciutat concreta que era la seua pròpia ciutat. Durant quinze anys ocupà la plaça d'arquitecte municipal i durant huit anys fou tècnic de confiança de l'alcalde i assessor en temes d'arquitectura i urbanisme. Des de l'Ajuntament, doncs, va desenvolupar tota la seua tasca professional durant aquests temps. I a la vegada bastia un extens corpus de catalogació del patrimoni arquitectònic i d'història urbana d'aquella ciutat, com també un conjunt de llibres de poesia que en moltes ocasions tenien com a escenari o, inclús, com a protagonista la mateixa ciutat.

Tot plegat, al llarg d'aquests anys la ciutat esdevingué una mena de laboratori on, en la mesura que les circumstàncies ho permetien, intentàrem desenvolupar assaigs arquitectònics i urbanístics i, en la mesura de les nostres possibilitats, posar en pràctica uns quants coneixements teòrics i uns quants principis cívics apresos de 1969 ençà per tal de portar endavant alguns plantejaments que podien servir de marc de referència per a les actuacions urbanes. En definitiva, fer la faena en un lloc on es podia actuar i també observar, comprovar i mesurar els resultats.

En aquest temps intentàrem aplicar la proposta que féiem el 1980 i, abans d'opinar o decidir sobre el destí d'un barri antic, abans d'entrar en discussió sobre ruïna legal i sobre reculades, voladissos de façana, dimensions de patis, miradors, etc., sent tot això important, vam inten-

tar aturar-nos a escoltar les històries de la ciutat antiga, la immensa passió dels seus habitants desapareguts, cementeri de tots els avantpassats de la ciutat, records personals irrepetibles, records col·lectius. Com ja havíem deixat escrit, pensàvem que era de tot això que els urbanistes del nostre país havien de fer-se càrrec quan es feien càrrec d'un barri antic, d'una ciutat antiga. Així, vam veure mil vegades els racons de la ciutat, la gent que els habita, ens vam deixar sorprendre per l'olor del pa amb oli i tomaca, per l'escalfor dels forns a l'hivern, pels colors de l'algeps antic i de la pintura nova que ens assaltaven per les cantonades.

Ara que han passat ja tants anys potser podem fer-ne balanç i exposar aquella experiència respecte a la qual ja podem tenir la visió completa, acabada, que es té d'un tema o d'un esdeveniment quan ja s'ha exhaurit, acotat i tancat sobre si mateix com una composició en anell, com una serp o com un peix que es mossega la cua. No es tracta de fer la revisió d'una obra arquitectònica personal, sinó la visió personal de l'obra d'una col·lectivitat en matèria de valoració i protecció dels seus béns arquitectònics i urbanístics, al llarg d'un cert període de temps.

Començarem presentant l'objecte d'aquest treball: la nostra era una ciutat antiga de grandària mitjana, com n'hi ha moltes arreu de l'Estat espanyol. La seua ascendència era il·lustre i es remuntava als ibers i als romans i la seua posició geogràfica la situava al sud de les terres de parla catalana, enmig d'una planúria per on s'adreçava a la seua irregular desembocadura el cabal escàs d'un riu de règim torrencial que de tant en tant es desbordava, poderós i irrefrenable, i inundava les terres baixes de la comarca.

El terme municipal era summament extens, restes dels poders de l'antic marquesat i del consell medieval de la vila, resultat físic i polític d'una història potent, rica en esdeveniments de tota mena. I durant la segona meitat del segle xx la demografia s'anà acostant als 200.000 habitants. Així mateix, la nostra ciutat comptà durant els últims segles amb una intensa dinàmica productiva de caràcter industrial, encara que també agrícola i de serveis, que en féu una ciutat rica, més o menys tolerat i més o menys moderna. Aquestes virtuts, però, no anaren acompanyades del coneixement i de la saviesa que donen l'estudi i la recerca. No podem vantar-nos que la nostra fóra una ciutat culta ni benvolent quan derrocava edificis antics, talava palmeres, cremava esglésies insignes i pintures de mèrit, menyspreava llibres i se'n fotia alegrement de tot allò que no fera «olor de nou, i ben nou».

Els diners i la manca de sensibilitat havien anat liquidant la major part dels edificis monumentals, però també les construccions

tradicionals i huitcentistes. Era una ciutat pobra en arquitectura on els indígenes no valoraven el seu ja escàs conjunt arquitectònic i on rarament turistes o viatgers s'interessaven a buscar les mostres del quefer dels mestres d'obres o dels arquitectes locals. Malgrat això, encara quedaven algunes peces valuoses d'arquitectura antiga i contemporània. Però, curiosament, els dos grans monuments emblemàtics de la ciutat, tots dos amb el reconeixement oficial de l'Estat com a monuments historicoartístics (i que serien declarats més endavant Patrimoni de la Humanitat) no eren monuments fets amb pedres.

L'un era una representació teatral, un drama sacrolíric de caràcter litúrgic que, des del segle xv, si més no, de forma ininterrompuda, representaven els habitants de la ciutat dins l'església major de la vila sota el control i els auspicis i amb la subvenció econòmica dels poders civils i, en alguna ocasió, fins i tot amb l'oposició del poder eclesiàstic. Era aquesta, deien, l'única mostra, arrelada i brillant, de les representacions teatrals que es feien a l'interior dels temples cristians al llarg de l'edat mitjana, drames i misteris, que arreu d'Europa havien lloat de manera didàctica l'assumpció de la Mare de Déu o la mort del seu fill o el naixement de Jesús o l'adoració dels pastors i dels Reis Mags. Totes aquelles antigues representacions havien desaparegut en un moment o en un altre entre els segles xviii i xix arreu d'Europa excepte aquest drama nostre, casolà i perifèric, i la nova sensibilitat del segle xx n'havia valorat la música i la posada en escena com una peça teatral rara i bellíssima que calia preservar i difondre.

L'altre monument era una extensa plantació de palmeres on els peus es comptaven per centenars de milers tot formant horts, fileres o exemplars aïllats que envoltaven la ciutat, que penetraven en la mateixa ciutat o que se n'allunyaven tot endinsant-se pel camp i pels saladars. Aquest conreu havia estat descrit i lloat pels viatgers de les edats mitjana, moderna i contemporània, alguns dels quals també l'havien dibuixat. I, encara que amb dificultats, havia sobreviscut al desenvolupament de la ciutat, tot establint-se línies frontereres, difícils i trencadisses, unes fòssils i altres mòbils, entre la trama urbana i l'espai agrari.

Com fou recalar de nou en aquell indret? Devia ser uns cinc o sis anys arrere, cap al 1975, quan un dia, venint de la capital del país, l'autor remuntà les serres resseques i pelades que tanquen pel nord la comarca i veié amb una mirada diferent una vista que coneixia des de la infantesa. Veié com s'estenia fins a la mar aquell camp dels nostres avantpassats, tot formant delicades taques blaves, grises i violeta, aquelles plantacions de palmeres, d'un verd fosc i polsós, que encerclaven

la cúpula blava i lluenta de l'església on es feia la peça teatral viva més antiga del món. I ens va estremir el record de l'observació feta pel botànic il·lustrat Antoni Josep de Cavanilles dos segles arrere:

Fatigase la vista al descubrir por todas partes eriales, aridez, descuido y cerros que alargan el camino de suyo fastidioso; pero en saliendo de la última garganta, quando se perciben las inmediaciones de la población, y en ellas aquel bosque dilatado de olivos, precedidos de tanto campo cultivado; quando en el centro de los olivos, se ve aquella multitud de empinadas palmas que ocultan los edificios, y parte de las torres y cúpulas de la villa más populosa del reyno, es tanta la sorpresa, tan dulce la sensación, que el espectador desea llegar a aquel nuevo país para conocer a fondo su valor, su hermosura, sus producciones y habitantes, digno todo de ser descrito con exactitud.

Aquella dolça sensació d'arribar a la pròpia terra, de retrobar-te en la pròpia ciutat degué pesar a l'hora de prendre la decisió de tornar-hi. Si més no, aquell sentiment ha quedat reflectit en un sonet l'origen del qual es troba en aquells mateixos anys:

Vaig haver de tornar cap a la llum primera,
un cel tot fet de palmes, unes serres resseques,
sense fonts, sense arbredes, amb baladre i fardatxos,
raboigat, cantaueso, roca i sol a l'estiu.

Retornava a la casa després d'anys i distàncies,
al meu món, la gent meua, el meu poble, dels qui
n'era la veu i el cant. Un àmbit de silenci
m'esperava des d'una eternitat arrere.

Duia amb mi la paüra que em gelassen el cor
aquell cel, les palmeres, la llum que els ulls feria
amb dits d'adolescent, un temps que em va pertànyer.
Van quedar endarrere cossos, records, presències,
dolç temps d'aprenentatge com un càntir que es plena,
com les aigües primeres que comencen el riu.

I, certament, l'autor tornava a la llum primera, i al llarg dels anys que seguiren anà completant un marc teòric de referència urbana iniciat el 1974: catàlegs, guies, articles i, com qui arranja comptes amb un tema que l'ha obsessionat durant molts anys, la tesi doctoral. Eren treballs de moltes hores, una gran part dels quals roman encara inèdita, escrits amb la passió i amb la insistència del solitari que veu passar el temps pel davant i que vol que perdure alguna cosa del lloc i del temps on viu. Hi havia també llibres de poemes, narracions i relats on s'explícaven vivències i paisatges. Tot plegat, s'hi podia comprovar l'exactitud de les conclusions del 1980:

la ciutat que, de forma forçada, van fent desaparèixer, a més d'irrecuperable, a més de feu per a l'especulació, a més de la desaparició de valors arquitectònics i històrics locals o universals comporta la desaparició de nosaltres mateixos.

Devia ser per això que vam treballar tant: perquè es mantinguera alguna cosa viva d'aquella ciutat on tornàvem. Com havia observat un personatge de la novel·la *Ciutat*, de Simak: «Era quelcom que havia quedat darrere. Quelcom que havia significat molt per a algú. Se'm va ocórrer que no podria fer res millor que preservar per a la posteritat una mostra de la vida dels nostres pares».

Abans d'aquella exposició de fotografies i d'aquella petita guia d'arquitectura, ambdues de 1978, ningú no havia pensat que els edificis antics de la ciutat pogueren tenir algun valor més enllà del seu valor de canvi, del valor econòmic com a solars on construir habitatges en altura gràcies a una generosa normativa urbanística vigent des de 1962. Amb tot, aquells van ser uns textos contradictoris que també aprofitaren per a accelerar la desaparició de molts dels edificis esmentats. Molts propietaris s'espantaren davant el terme «protecció», ja que el seu patrimoni era d'una altra classe, de la classe que són els veritables patrimonis: dels que el Ministeri d'Hisenda diu que se li han de declarar.

Els diaris es feren ressò d'aquells treballs i d'aquelles noves idees, però l'administració pública local guardà silenci durant molt de temps. La tasca no era gaire grata i moltes vegades esdevenia feixuga o impossible. Ser arquitecte municipal d'una ciutat com aquella, dura i esquerpa, tampoc no donava moltes oportunitats d'actuar en la protecció i el manteniment de la ciutat. Fet i fet, el camí va ser ben llarg i la conscienciació de la població, si és que alguna vegada es va desvetllar, força lenta. Qui no s'ha sentit, en ocasions com aquesta, una mena de profeta que proclama una bona nova que, més enllà d'unes quantes persones, no interessa ningú? Des de sempre ho havíem sabut: Cassandra, filla de Príam, rei de Troia, obtingué d'Apol·lo el do de la profecia, però el déu, en veure's rebutjat, puní Cassandra a no ser creguda mai; i, així, vanament s'esforçava ella a advertir la destrucció de la ciutat. Ja se sabia, però amb tot i això, com arreu de l'Estat, els edils democràtics, nous de trinca, sorgits de les eleccions municipals de 1979, acabaren adoptant alguna mesura de conservació d'edificis, encara que potser més per necessitats electorals i d'imatge pública que per l'íntim convenciment que foren realment necessàries aquelles coses. Quin valor podien tenir aquelles construccions que uns «que s'han passat la vida estudiant» deien que tenien valor i mèrit? Però,

com hem vist que s'ha donat tantes vegades al llarg de les darreres dècades, la gent anava per davant dels seus representants polítics en actituds progressistes i conseqüents amb els temps que vivim. I durant uns anys s'hagué d'aparentar que des de l'Ajuntament es protegia alguna cosa.

En l'escala de valors d'aquella ciutat predominaven el xovinisme i els interessos econòmics. L'exemple més palpable fou l'inici de la valoració oficial del que aleshores encara en déiem «patrimoni arquitectònic». Així, en entrar a l'Ajuntament el 1980, la primera tasca que férem fou aprofitar el material que teníem acumulat des de 1976 per a enllestir un Catàleg Municipal d'Edificis Protegibles. Tanmateix, van haver de passar dos anys i que s'enderrocara de forma més o menys subreptícia un edifici antic reconegut i valorat per la població fins que el 1982 s'aprovà aquell Catàleg. L'aprovació, però, no es va fer tant pel convenciment dels governants de la necessitat cultural i política de l'acte administratiu com per l'escàndol que l'enderroc havia provocat i per l'ús partidista que els enemics del regidor responsable de l'àrea podien fer-ne (i en van fer).

Quina era, però, la situació de les forces polítiques a l'Ajuntament? Durant els setze anys que referim ací van passar quatre legislatures i dos alcaldes. Durant tot aquest temps tingué una majoria absoluta, còmoda i estable, el Partit Socialista, partit que ocupava també en aquells moments el poder dels governs autònom i de l'Estat. Acompanyaven els socialistes només tres partits, amb més o menys regidors: el Partit Comunista, el Partit Popular i el Centre Democràtic. Com diem, les dues primeres legislatures van ser molt dubitatives pel que fa a actuacions en el patrimoni (anem a seguir utilitzant aquest terme equívoc) però, en canvi, durant les dues següents, amb un alcalde acceptablement culte i interessat pels temes culturals, que, malgrat ser una *rara avis* en el món de la política, arribà a l'alcaldia per rares combinacions que no vénen al cas, i amb una població prou sensibilitzada, les actuacions de manteniment de la ciutat es van multiplicar.

La primera conseqüència important d'aquella nova sensibilitat envers l'arquitectura i l'urbanisme, és a dir, la ciutat, fou la gradual revisió del planejament vigent i la modificació dels vells plans destructius o la redacció de nous plans per tal de poder mantenir alguna part de les trames urbanes i dels edificis antics. La segona, que deixaren de derrocar-se impunement pels propietaris o pel mateix Ajuntament els antics immobles que caracteritzaven la ciutat i que s'intervinguera en alguns. El signe dels temps semblava canviar.

Així, des de l'Ajuntament es va actuar d'una forma directa i significativa en el patrimoni arquitectònic de propietat municipal i, encara que a poc a poc, s'anaren fent coses: «*Canyaeta*, peixet» era l'eslògan que li agradava fer servir a aquell alcalde popular i populista preocupat pel manteniment de la ciutat que governava i perquè la gent hi visquera una mica a gust. La institució municipal recobrà la dignitat. També pel que fa a les intervencions en l'arquitectura i la ciutat existents. De fet, la majoria de les actuacions en els edificis i els espais urbans foren costejades pel municipi, encara que hi hagué també alguna col·laboració puntual de les administracions autònoma, provincial i estatal. També n'hi van haver moltes dels particulars que consideraren que les seues cases no només tenien un valor de canvi, sinó també un valor d'ús, històric i vivencial, i formaven part de la seua memòria. I alguns edificis tradicionals foren reparats de forma habitual. Alguns establiments bancaris instal·laren la seu en edificis protegits i alguns organismes culturals restauraren edificis que havien comprat amb el propòsit inicial de derrocar-los per alçar un immoble nou de trinca.

Podem revisar i valorar algunes de les coses que es van fer aquests anys. Així, l'inventari de les actuacions més significatives que es feren en l'arquitectura construïda d'aquella ciutat comprén un ampli ventall temporal que va des d'arquitectures i escultures gòtiques fins a edificis industrials. Pel que fa a la localització territorial, si dividim la ciutat en parts, ens podem referir a quatre àrees: la vila murada, els ravals, els eixamples i els horts de palmeres.

La més antiga d'aquestes zones, la vila murada, havia estat construïda pels musulmans en el segle x-xi i ocupada pels invasors cristians en el xiii. Ací era on es trobaven els edificis insignes de la ciutat. I ací es va intervenir en l'alcàsser de la Senyoria, una fàbrica amb parts àrabs, renaixentistes i barroques i amb un cos interior d'arquitectura fabril huitcentista que es va habilitar com a museu arqueològic. Al carrer Major es va reconstruir per a Casa de la Festa l'hospital de caritat, d'arrels medievals, on, dissortadament, només es mantingué la façana renaixentista i es va derrocar i refer de nou tot l'interior. En el mateix centre de la ciutat es van restaurar les cornises, els relleus i les escultures de la façana principal de l'església major de la ciutat, una obra capital del barroc valencià, de la qual, dissortadament també, s'eliminà l'antiga pàtina que la cobria. I fins i tot en la mateixa festa major, aquell *Misteri* d'origen medieval, es van fer reparacions i restauracions en artefactes i aparells de la tramoia, com ara les ales de la mangrana que albergava l'àngel o el cel de lona que tancava la gran cúpula. També, però, en un

excessiu afany d'intervenir i deixar el senyal del nostre temps, en van haver altres, de reformes, amb poca fortuna i poca acceptació, com ara el canvi del vestuari dels actors, que originà una agra polèmica i fou contestada per una part de la *intelligenzia* local. La restauració començava a revelar les seues urpes de fera indòmita.

L'edifici de l'Ajuntament, construït el segle xv sobre la muralla medieval i un dels més antics de l'Estat que mantenia viu l'ús, va tenir també abundants intervencions de reforma i reparació que intentaven ser respectuoses, gens *modernes*: es van consolidar i restaurar un saló renaixentista, corresponent a l'antic arxiu de papers vells, les antigues portes i la llotja gòtica, com també la portada i les balconades barroques de ferro forjat, incloent la recomposició del toisó d'or de l'escut, mutilat amb la victòria del Front Popular el 1936. Una segona àrea destacable foren els ravals, tant la moreria, originada en el segle XIII, com els ravals que envolten les muralles i el riu, desenvolupats entre els segles XIV i XVIII.

Important fou la intervenció en els dos antics convents desamortitzats per Mendizábal al segle XIX. L'un era el convent de mercedaris de Santa Llúcia, ocupat des del segle XIX per les monges clarisses, on es restauraren la façana i la portada renaixentista de la primitiva església tardogòtica, segurament substituint més pedres treballades de les que calia. L'altre era el convent de franciscans de Sant Josep, on s'instal·laren la biblioteca i l'arxiu municipal (malauradament derrocat el que quedava de l'antic convent, convertit en hospital al segle XIX) i on es van restaurar una part de l'interior de l'església, a càrrec d'una inhabilíssima escola taller, i la façana dels peus, amb el bonic campanar de paret, on es descobrí que la campana era una important peça gòtica, i on es va reposar la còpia d'una creu de terme medieval desapareguda en un avalot el 1936, per desgràcia després d'haver derrocat un immoble huitcentista que era tot el que restava de l'antic passeig.

Una tercera àrea fou el recinte de la ciutat burgesa que encercla la ciutat medieval. Ací es van reconstruir dos passeigs huitcentistes destruïts a meitat del segle XX, la Glorieta i el passeig de les Eres de Santa Llúcia, com també el Gran Teatre, la sala teatral i de cinema més emblemàtica de la població, la qual fou restaurada i ampliada de forma acurada i exquisida; llàstima que la boca de l'escenari s'haguera de derrocar i refer de nou per a ampliar l'escena. També es van repintar les façanes d'algunes cases barroques i es van rehabilitar, sense derrocar l'interior, algunes cases romàntiques de pisos pròximes a la vila murada o adossades a la mateixa muralla, destinades a oficines municipals.

En l'àmbit dels eixamples de començament del segle XX que s'estenien a l'altre costat del riu, es mantingué la façana de l'asil en les obres

d'ampliació que derrocaren el conjunt de l'edifici de començament del segle xx i es van reparar i reutilitzar les xemeneies dels forns d'un antic algepsar obsolet que havien quedat enmig d'una plaça de grans dimensions amb uns penells ondulats de ferro que recordaven el fum desaparegut i que, com solen fer els penells ben greixats, giraven a mesura que el vent canviava de direcció.

Finalment, una quarta àrea on es va actuar, amb unes característiques molt peculiars, fou la dels horts de palmeres, horts que envoltaven el centre històric de la ciutat i que s'introduïen en la trama urbana de la ciutat moderna dels segles xix i xx. Aquests horts de palmeres havien estat històricament l'embolcall de la ciutat antiga i es convertiren al segle xx en un component clau de la definició i formalització de la ciutat moderna.

En aquest territori s'intervingué en distints elements, com ara en una formosa creu de terme gòtica que es va traslladar a un emplaçament protegit de les inclemències del temps, tot instal·lant-ne una còpia al lloc primitiu. També es va reconstruir un antic molí situat sobre la séquia Major de reg dels palmerars, que ofería una imatge característica sobre el riu i els horts. Es van replantejar com a jardins alguns horts abandonats i fets malbé, gastats com a aparcament de cotxes i es van reconstruir alguns dels murs d'obra que tancaven els horts, en considerar-los un element construït característic d'aquest espai agrícola. Es feren alguns treballs de manteniment i de reparació, no sempre encertats, de dues torres de guaita situades dins dels horts de palmeres, però, sobretot, hi hagué un intens procés de replantació i de restauració dels mateixos horts: noves palmeres, noves séquies de reg i moltíssimes palmeretes petites, com no se n'havia vist mai abans, als espais públics, passeigs i jardins de la ciutat.

Setze anys després, en aquesta ciutat de què parlem, malgrat ser una ciutat nomonumental, es donava un curiós fenomen consistent en la intensa relació entre moltes capes socials dels habitants i el patrimoni històric edificat del municipi, encara que, com sol succeir, la publicitat negava i amagava al darrere l'objecte de valor que pretesament la mateixa publicitat simulava posar en valor. Per uns anys açò passà no sols amb els grans edificis emblemàtics i emergents, sinó també amb els petits monuments i edificis menys significatius de la ciutat.

Fet i fet, en algun moment vam pensar que el més remarcable de les actuacions en el patrimoni havia estat, més que la seua exemplarietat individual o que la importància «artística» dels edificis restaurats, les conseqüències que havia tingut en la regeneració dels teixits urbans que envolten els edificis, com també el valor paradigmàtic que tenien

aquelles actuacions per a la població, que arribava a valorar fins a extrems impensables, i potser, fins i tot, amb una mitificació excessiva, moltes de les arquitectures antigues. Així, la valoració social de l'arquitectura antiga va arribar al punt que l'associació de comerciants del centre demanava i exigia «una actuació municipal més decidida en la recuperació de certs edificis històrics que li donen caràcter i atractiu a una determinada zona».

Quines han estat, però, les conseqüències no desitjades, els resultats perversos d'aquesta nova sensibilitat envers el patrimoni arquitectònic? Probablement no molt diferents dels que s'han donat en ciutats semblants a la nostra: una hipersensibilització envers els edificis antics, fal·laçment utilitzada pel capital immobiliari, que ha produït petits monstres en l'estil historicoartístic, d'adornament de façanes, al qual ens van acostumar algunes comissions de belles arts dels anys seixanta i setanta. Els *revivals* ornamentals han omplit les façanes de molts edificis de nova planta alçats en solars del centre antic, amb més altures i amb noves alineacions, i també han abundat en edificis de nova planta que s'han construït on s'alçaven edificis d'interés catalogats, desapareguts de forma subreptícia, legalment, il·legalment o al·legalment. Era la forma que la burgesia local i els seus constructors tenien d'apropiar-se del *patrimoni*, de matar la mala consciència, si és que en tenien, i d'autoafalagar-se i autoexculpar-se. No oblidem que es tractava d'una burgesia local inculta, però terriblement xovinista. Era una manera, també, com és obvi, d'obtenir uns beneficis econòmics afegits amb la descoberta d'aquests nous valors pseudoculturals.

Amb tot, hem d'entonar un *mea culpa* ja que eren *revivals* que nosaltres mateixos havíem practicat *avant la lettre* com un *divertimento*, encara que no fóra més que per la reutilització d'elements preexistents en els nous edificis, de forma que havíem provocat i potenciat aquest fenomen per la facilitat de la mimesi, de l'aplicació directa d'un misatge fàcil d'entendre.

Però el problema dels laboratoris i dels experiments és que pot haver-hi alguna explosió i, si t'agafa dins, pots acabar damnat. En les eleccions de 1995 aquell alcalde il·lustrat no va encapçalar les llistes del partit, se'l van llevar d'enmig de mala manera els seus caps polítics, els mateixos que l'havien ficat, i es va crear una nova situació política en la qual la protecció dels edificis i el manteniment de la ciutat heretada deixà de ser una línia mestra d'acció a la ciutat. No vol dir això, òbviament, que desapareguera dels programes electorals ni dels pressupostos municipals, sinó que hi hagué un gir important en les prioritats

dels discursos municipals i en la sensibilitat, en el tarannà i en l'abast de les actuacions. Ara la prioritat del nou alcalde eren els aparcaments subterranis i, en ser un aferrissat enemic polític dels dos alcaldes anteriors (malgrat ser del mateix partit, ai las!), esdevingué fonamental actuar contra el que s'havia fet durant els anteriors setze anys. I es féu amb una eficàcia tan mal entesa que, a poc a poc, s'anà paralitzant i esclerotitzant la vida pública local, allunyada de tot debat i de tota discrepància, que eren durament punides.

Pel que fa a la dedicació personal de l'autor, en aquells moments ja s'havien encetat uns altres camins i es trobava immers en uns altres camps d'interès. La restauració d'un antic i noble espai urbà, la Glorietta, finalment incompleta i envoltada per dures polèmiques amb l'Ajuntament, fou la darrera intervenció en aquella etapa de la ciutat. Però ara, en preparar aquest balanç, hom s'adona fins a quin punt es poden fer o deixar de fer coses i també «quant de temps s'amaga darrere els anys».

Tenir la ciutat, la pròpia ciutat dins la memòria, com deia el personatge cec de *Fragmentos de apocalipsis*, era també conèixer, sense por a la tenebra, els laberints i els túnels, els monstres de la ciutat. Però quan hom s'implica en el destí de la pròpia ciutat, els monstres poden acabar engolint-se'l, destruint la tasca que s'intenta acuradament bastir.

Com va dir en un poema, l'autor tornava amb por que li gelsassen el cor aquell cel, les palmeres. I al llarg de setze anys d'acció a la pròpia ciutat, des de dins mateix del recinte on es mouen els fils i ressorts, la torre del Consell, va tocar a bastament el fons de les misèries públiques municipals, fins al punt que ara aquella ciutat ha esdevingut una mera ciutat dormitori d'on cal eixir cada matí per anar a una altra faena i on no torna fins a la nit a dormir. En un poema quedà exposat a la manera d'Ovidi, el poeta llatí:

Per moments vam pensar que hi restàriem sempre,
que mai més fugiriem nord enllà, de matí,
l'espardenya espolsada al portal de la vila,
que no hauríem de viure ja mai més allunyats
d'aquests teulats de Roma, del fang d'aquests carrers,
poc a poc empedrats, plantats de joves arbres.
I ara, en canvi, després d'anys i d'ombres, marxem
de la casa del poble, del lloc públic on tasquen
els que entenen i saben dels afers ciutadans.
Que ningú no s'enganye: no ens n'anem de bon grat.
Ens expulsen l'enveja, la rancúnia humana,
un teixit de mentides, un llarg i espès desdeny:
vibres d'aguts ullals niant pels soterranis,
vespers als sostremorts del casalot on moren.

El pas del temps i aquesta mena de balanços deixen sempre un regust agredolç, la satisfacció de la feina feta, però també la recança de les coses que no s'han pogut aconseguir o que no s'han pogut acabar com cal. I també de les vivències que et van destruir cada dia que passa. Però, sobretot, deixen la visió d'uns arbres i d'unes palmeres que potser creixen on abans no hi havia res, el tacte dels materials nous de l'arquitectura que el temps s'encarregarà d'envellir i els homes de derrocar i de destruir i, en ocasions, fins i tot, deixen la seguretat d'haver complert amb no se sap quina mena de deure cívic, ètic i moral. Certament, queda també la intensitat de les paraules escrites per a sobreviure, però que sobreviuen el propi temps. Potser això és tot el que ha quedat sobre les rajoles, les pedres i els enlluïts dels edificis antics d'aquella ciutat, de la visió poètica de la ciutat que vam oferir fa ja molts anys, per primera vegada, a la ciutat de Barcelona, convidat pel Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, i que ara i ací hem tornat a visitar.

ANNEX

Fig. 1. Sala renaixentista.
Antic arxiu. Casa Consistorial.

Fig. 2. Llotja medieval i portes de la vila. Casa Consistorial.

Fig. 3. Portada de Santa Llúcia.
Convent dels mercedaris.

Fig. 4. Església de Sant Josep i
convent dels franciscans.
Façana nord.

Fig. 5. Passeig de les Eres de Santa
Llúcia (1990)

Fig. 6. Forns d'algeps de Carrús.
Xemenieies

Fig. 7. Creu de terme.
Camí vell d'Alacant

Fig. 8. Molí del Real. Parc Municipal.

Fig. 9. Torre dels Ressemblanch i
casa annexa.

Fig. 10. Torre dels Vaïllo
i construcció annexa.

Fig. 11. Tanca publicitària que tapa
les palmeres.

Fig. 12. Enderroc d'una casa modernista. Carrer del Capità Lagier.

Fig. 13. Enderroc de l'edifici modernista conegut com «la Mutua» (autor: Castillejos)

Fig. 14. Oficina de turisme. Parc Municipal

Fig. 15. Obres de reconstrucció de la Glorieta (1996)

Fig. 16. Casa del carrer Major de la Vila. Arc apuntat destruït cap a 1980